

MARIE ČECHOVÁ (2022):
SVĚT V ČEŠTINĚ A SVĚT ČEŠTINY. ZA ČEŠTINOU A PRO ČEŠTINU
Praha: Nakladatelství Karolinum

Martina Spěváčková

V roce 2022 vydává Nakladatelství Karolinum publikaci Marie Čechové *Svět v češtině a svět češtiny* zaměřenou na problematiku češtiny a jejího vyučování. Autorka, jež se této problematice systematicky dlouhodobě věnuje, tak navazuje na svoji předchozí publikační činnost, a především na své dvě monografie *Řeč o řeči* (Čechová 2012) a *Život s češtinou* (Čechová 2017). Stejně jako u předchozích dvou monografií autorka čerpá jazykový materiál zejména z řečové praxe ve škole, v médiích, ale také z běžné každodenní komunikace. Autorka zachycuje dynamiku vybraných řečových jevů a následně srovnává stav řeči a výuky v minulosti se současným stavem. Základem monografie se staly zejména konferenční příspěvky přednesené na domácích či zahraničních konferencích, které jsou aktualizovány, případně doplněny o nové poznatky, a odborné články vydané v odborných bohemistických časopisech.

Kniha je rozdělena do tří základních oddílů. První oddíl *Řeč — okno do světa* zahrnuje dvě dílčí části. První část s názvem *Vnímání řeči a zobrazování světa řečí* a v řeči přibližuje současnou situaci češtiny na vybraných jazykových a komunikačních jevech, druhá část prvního oddílu s názvem *Komentáře k současné češtině* obsahuje autorčiny úvahy nad vybranými odbornými publikacemi.

Druhý oddíl — *Spojené nádoby: Učitelé a žáci* — je věnován školské praxi a přípravě budoucích učitelů češtiny. Pozornost je zde zaměřena na specifika jednotlivých stupňů škol a na vybrané problémy pregraduálního vzdělávání.

V posledním, třetím oddíle nazvaném *Lingvisté a vyučování češtině* autorka vzpomíná na významné osobnosti vysokoškolské bohemistiky a na jejich podíl na vývoji koncepce výuky českého jazyka. Mnohdy se jedná o osobnosti, s nimiž se pravidelně setkávala, a jejich charakteristika je tak doplněna o osobní rozměr.

První tematický oddíl s názvem *Řeč — okno do světa* zahrnuje celkem čtrnáct dílčích témat rozdělených do dvou okruhů. Kapitoly, jež na sebe logicky navazují, se týkají témat v současné lingvistice aktuálních. Namátkou jmenujme problematiku stratifikace národního jazyka. Autorka se zaměřuje na nejméně frekventované jevy, které pronikají z obecné češtiny do spisovného jazyka, např. tvar *ho* ve 4. pádě sg. neutra *ono* vytlačil tvar *je* do pozice knižní, obdobně tvar *mě* v genitivu a akuzativu zájmena *já* takto vytlačil tvar *mne*. O postupu směrem k pospisovnění lze hovořit také v souvislosti s užíváním dosud nespisovných kondicionálových tvarů — tvar *bysme* vyslovaný [bisme] se dostává do spisovných projevů, v psané podobě ve formě hyperkorektního *by jsme* namísto spisovného *bychom*, analogicky *by jste* místo *byste*. Vývoj od obecných tvarů směrem ke spisovným není jednosměrný, ze spisovné češtiny do nespisovné se dostávají např. kulturní a technické výrazy, zejména anglicismy.

V subsystému jmen můžeme sledovat sklon k neohýbání, zvláště ve spojitosti s opouštěním přechylování příjmení či užíváním nominativu jmenovacího. Nejen v mediální komunikaci a v politickém diskurzu jsou často užívány nesklonné tvary

číslovek, neskleňované často zůstává zájmeno *jenž* a z užívání ustupuje i zájmeno *týž/tentýž*. V souvislosti s těmito, ale i dalšími jevy lze hovořit o postupném omezování vyjadřovacích možností češtiny.

Autorka tak na konkrétních dokladech ukazuje současnou dynamiku jazyka, upozorňuje na nejednotnost kodifikačních příruček a z ní pramenící nejistotu uživatelů jazyka. Zároveň konstatuje, že řečová situace by neměla být lingvistikou jen zachycována a popisována, ale také vykládána a v pozitivním slova smyslu ovlivňována.

Jako složitou a dynamickou charakterizuje také současnou situaci v oblasti stylové, připomíná významné studie od Jungmannových dob do současnosti a zdůrazňuje potřebu respektovat dosažené výsledky výzkumu a postihovat současné vývojové tendence. Naznačuje, kterými směry by se měla/mohla lingvistika v této oblasti vydat, pokračovat v propracovávání dosavadních výsledků stylistiky a zároveň hledat nová pojetí a nové metody práce.

V kapitolách zaměřených na transtextovost, intertextovost a výstavbu textu zdůrazňuje potřebu znalosti kulturního kontextu pro dokonalejší produkci i recepci komunikátů. Výstižným výrokiem „konec jako začátek“ připomíná vzájemné vztahy mezi komunikáty, jejich otevřenost a zapojení do určitého kontextu a do komunikační situace. Demonstruje to mimo jiné na komplexu, který představují vyučovací hodiny v průběhu tematického celku, a na cyklu vysokoškolských přednášek.

V souvislosti se školskou praxí a komunikační výchovou autorka připomíná tzv. historickou cestu purismu, zamýšlí se nad teorií spisovného jazyka vypracovanou Pražským lingvistickým kroužkem a uvádí také jeden ze současných názorů, tzv. teorii minimální intervence v jazyce. Zdůrazňuje potřebu jazykové výchovy, neboť školská výuka kultivuje, zvládnutí jazyka je podmínkou jeho náležitého vědomého a účelného užívání v komunikaci. Jeho nezvládnutí může vést k nesrozumitelnosti výpovědí i celých komunikátů, jak je demonstrováno také v kapitole Eliptičnost a redundantnost v řeči. Poznání jazyka v jeho fungování je rovněž významnou součástí poznávání naší národní identity jako důležité hodnoty.

Za užitečnou i pro školskou praxi považují také kapitolu s názvem Kam spěje vývoj flexe nejen proprií? Jak je doloženo na konkrétních příkladech, onomastika a onomastická témata nabízejí učitelům množství zajímavých možností, které lze uplatnit při výuce jazyka. Ať už je to práce s jazykovými příručkami, v nichž mohou žáci (ale i další uživatelé češtiny) vyhledávat různé dvojtvary (srov. např. tvary *Budějovicím* i *Budějovicům*, *Stachách* i *Staších* aj.), s víceslovnými toponymy či chrématonymy. Do jisté míry rozvolněná komunikační praxe má ovšem dopad na systém proprií v kodifikačních příručkách či jiných publikacích. I zde autorka připomíná tendenci k nesklonnosti (srov. na rozhlasové stanici *Vltava*, méně často *Vltavě*), ukazuje, že např. nepřechylování ženských jmen může působit uživatelům značné potíže (viz *k paní Svoboda*). Nabízí se otázka, zda tyto tendence budou pokračovat a do jaké míry.

Následující kapitoly této první části jsou zaměřeny na cizí osobní propria v českých frazémeh. Ukazuje se, že vlastní jména ve frazémeh ztrácejí svou individualizační funkci, což se může promítat do oblasti pravopisu psaní velkých písmen (srov. *Šalamoun* a *šalamoun*). Pozornost je dále věnována administrativnímu stylu a jeho vymezení. První tematický celek je uzavřen studií Řečová a vzdělávací praxe a jejich výzkum. Podle ní je třeba klást důraz na kvantitativní i kvalitativní výzkum

aktuálního stavu řeči, zjišťování produktivity typů jednotlivých jazykových jevů a na stupeň obtížnosti jejich zvládnutí, důležitá je praxe řečová i vzdělávací. Souhlasím s názorem, že účinná analýza, kritika a následné podání návrhů na změnu koncepce musí vycházet z komplexního posouzení stavu výuky a s tím souvisí už příprava budoucích učitelů.

Tematický celek Komentáře k současné češtině představuje autorčiny úvahy nad odbornou literaturou. Věnuje se oblasti stylistické, v níž komentuje publikaci J. Hoffmannové a kol. *Stylistika mluvené a psané češtiny* (Hoffmannová a kol. 2016), oceňuje především její soustředěnost na mluvenou formu projevu, na myšlenku transtextovosti v jednotlivých kapitolách a komplexní zpracování dosavadního vývoje institucionální komunikace. Oblast syntaktická je reprezentována úvahami nad kolektivní monografií *Syntax mluvené češtiny* (Hoffmannová–Homoláč–Mrázková 2019), jež zpracovává její vybrané specifické rysy, M. Čechová si klade otázku, zda existuje „fenomén mluvené syntaxe“. Za užitečnou považuje autorka monografii Ivany Bozděchové *Současná terminologie (se zaměřením na kolokační termíny z lékařství)* (Bozděchová 2009) zahrnující vedle termínů z lékařství také přehlednou teorii terminologie, zaznamenávající vliv kontextových vztahů a na základě bohatého jazykového materiálu prokazující proces terminologizace lékařských termínů. V posledním komentáři představuje knihu *Moje řeč s podtitulem Fejtónky Dobré češtiny* (Beck a kol. 2016), která může být čtenářsky přitažlivá, nicméně s politováním konstatuje, že se autoři na úkor snahy o vtipné podání jazykových témat místy nevyhnuli některým věcným chybám.

Na vybraná témata psychodidaktická a na problematiku přípravy budoucích učitelů je zaměřen tematický oddíl Spojené nádoby: Učitelé a žáci obsahující celkem čtrnáct dílčích kapitol rozdělených do dvou tematických okruhů: Od základní školy po vysokou a Příprava na pedagogickou i odbornou komunikační praxi.

Kapitola Historické perspektivy výuky češtiny aneb Nadějně vyhlídky v minulosti podává výklad o školské reformě připravované v 70. letech minulého století s poukazem na problémy, které tuto reformu při jejím zavádění provázely. Poukazuje na zkušenosti, kterých by bylo možno využít v současném reformním procesu koncepce výuky češtiny, čeho se v současném reformním procesu vyvarovat a čeho naopak využít.

V kapitole Vybrané psychodidaktické aspekty a faktory ve vyučování češtině autorka připomíná potřebu poznat dětské vidění a chápání světa, jak se projevuje v řeči dítěte, a na tom stavět další poznání, které by mělo vést k chápání jazyka jako prostředku interpretace světa. Zamýšlí se nad některými metodami ve výuce a nad jejich smysluplností, zdůrazňuje nutnost znalosti abstraktních jevů, která je založena na poznání souvztažnosti jazykových a kognitivních struktur, stejně jako potřebu znalosti a respektování výsledků dosažených badateli v předchozích etapách výzkumu.

Stranou nestojí ani vybrané psychodidaktické aspekty objektivního zkoušení a hodnocení v českém jazyce, které dlouhodobě představují předmět diskusí nejen mezi pedagogy, psychology a rodiči žáků. Připomíná problematiku standardizovaných srovnávacích i přijímacích zkoušek, testování, přičemž poukazuje na to, že kvantitativní výsledky získané testováním by měly být doplněny a rektifikovány pracemi netestového charakteru. Na základě vlastní zkušenosti vypočítává výhody ústního zkoušení, jehož součástí by mělo být i sebehodnocení žáka.

Další kapitoly tohoto oddílu jsou věnovány konkrétním problémům ve výuce češtiny. V kapitole Některé přezívané mýty o češtině v myslích učitelů a studentů autorka uvádí problémové jevy, které se promítají do odpovědí ve finálových kolech celostátní soutěže Olympiáda v českém jazyce, na jejíž přípravě se M. Čechová dlouhodobě podílí. Ukazuje se, že problém představuje neznalost terminologie (např. odvozování je mylně ztotožňováno s obecným pojmem tvoření), žákům a studentům činí potíže chápání pojmu jednočlenná věta, tento jev někteří pokládají za větný ekvivalent, zaměňují vokativ a imperativ, názvy slovních druhů a větných členů (srov. podmět a podstatné jméno, přísudek a sloveso), pojmy závislost a řízenost.

Na základě rozsáhlého jazykového materiálu autorka zpracovala kapitolu věnovanou znalosti funkční morfologie u žáků a studentů. Jedná se o srovnávací studii, jejímž východiskem byly výsledky dvou výzkumů provedených s odstupem padesáti let. Srovnání obou testových průzkumů ukázalo, že současní adepti bohemistiky nejsou dobře připraveni na vysokoškolské studium a ani současní studující uspokojivě neovládají morfologickou problematiku. Jednou z příčin tohoto stavu může být zanedbání pozorování a porovnávání tvarů slov a následné nepochopení jejich místa v systému, další příčinu spatřuje autorka v nedostatečném spojení tvaroslovného učiva s učivem ze skladby. Z toho vyplývá, že současná výuka v této oblasti neplní stanovené cíle. Je na pováženou, že současný stav je horší než stav před 50 lety.

V samostatné kapitole Komplexní jazykové rozborů po třiceti letech autorka připomíná monografii *Komplexní jazykové rozborů* (Čechová a kol. 1996) a systematicky zpracovává cíle a úkoly jazykových rozborů, zdůrazňuje, že jazykové rozborů slouží k usouvztažňování poznatků a zároveň konstatuje, že rozborů „avšak právě jen komplexní, umožňují odstranit izolaci poznatků získávaných v různých jazykových hodínách orientovaných na jednotlivé jazykové plány“ (Čechová a kol. 1996: 10).

Další kapitoly jsou zaměřeny na postavení frazeologie ve vysokoškolské přípravě učitelů-bohemistů a na možnost jejího využití v jazykové výuce. I v tomto oddíle je pozornost věnována onomastice a také zde autorka vychází především z vlastních zajímavých zkušeností.

Část B, Příprava na pedagogickou i odbornou komunikační praxi, může být užitečná studentům a začínajícím učitelům češtiny. Autorka se soustředí na vybrané aktuální problémy učitelského studia češtiny a zároveň ukazuje, že učitelství je životní poslání, nikoliv jen úřad.

Nejen při vedení kvalifikačních prací jsme svědky toho, že schopnost absolventa zvládnout jazyk a styl při tvorbě textu představuje jeden ze zásadních problémů učitelské přípravy, zpracování delšího odborného textu činí mnohým studentům potíže. Kapitola Potřeba praktické stylistiky doplněná o přílohu Seminář praktické stylistiky se tak pro mnohé z nich může stát inspirací. Autorka se soustředí na proces zdokonalování textové a stylizační úrovně studentských prací, pozornost věnuje také studentům-cizincům a jejich specifickým potřebám. Všimá si speciálních problémů, které mohou vyvstat při tvorbě textu cizincem. Jedná se např. o neodlišování stylové platnosti jazykových prostředků, interferenci češtiny a rodného jazyka, o nadměrné užívání osobních zájmen či neuvžívání zvrtné částice/zájmena se (*účastnit, všímat*). Poskytuje podněty jak studentům — na co mají dbát při učení se češtině — tak uči-

telům — na co se mají při výuce zaměřit. Nejen na tomto místě tak dokazuje, proč o učitelích a žácích hovoří jako o „spojených nádobách“.

I další dvě kapitoly jsou věnovány výuce češtiny jako cizího jazyka. Pozornost je zaměřena na komunikační sféry ve výuce češtiny nejen jako cizího jazyka, autorka postupuje od sféry běžné komunikace přes sféru veřejného styku, sféru odbornou ke sféře estetické. Všimá si při tom obsahu komunikátů a účelného začlenění jazykových prostředků v nich. Poslední kapitola tohoto tematického bloku přináší ucelený přehled příspěvků zaměřených na češtinu pro cizince publikovaných v časopise *Český jazyk a literatura*.

Publikaci završuje poslední oddíl *Lingvisté a vyučování češtině*, v němž autorka připomíná některé významné lingvisty a jejich podíl na vývoji koncepce výuky češtiny, tvorbě učebnic a dalších studijních materiálů. Vedle Jana Gebauera jsou zmiňovány osobnosti jako Bohuslav Havránek, František Daneš, Jiří Kraus a Karel Svoboda. Logicky navazuje na své dvě předchozí výše uvedené publikace a potvrzuje tak již zmiňovaný výrok „konec jako začátek“.

Dovolím si vyjádřit zde naději, že i tento konec bude začátkem něčeho dalšího, protože jak Marie Čechová ve své nové publikaci ukazuje, vycházejíc přitom z vlastních dlouholetých odborných i životních zkušeností, má k tématu češtiny a jejího vyučování stále co říct.

BIBLIOGRAFIE:

- Beck, M. a kol. (2016): *Moje řeč. Fejtónky Dobré češtiny*. Brno: CPress.
- Bozděchová, I. (2009): *Současná terminologie (se zaměřením na kolokační termíny z lékařství)*. Praha: Karolinum.
- Čechová, M. (2012): *Řeč o řeči*. Praha: Academia.
- Čechová, M. (2017): *Život s češtinou: nomen omen: Češka — češtinářka — Čechová*. Praha: Academia.
- Čechová, M. a kol. (1996): *Komplexní jazykové rozbory*. Praha: SPN.
- Hoffmannová, J. — Homoláč, J. — Mrázková, K. (eds.) (2019): *Syntax mluvené češtiny*. Praha: Academia.
- Hoffmannová, J. a kol. (2016): *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia.